

УДК 821.162.1-1:141.132 В. Шимборська

Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ
Міжнародна школа україністики НАН України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ АКЦЕНТИ ПОЕЗІЇ ВІСЛАВИ ШИМБОРСЬКОЇ

У статті розглядається життєвий і творчий шлях відомої польської поетеси, нобелівської лауреатки Віслави Шимборської. Акцентується увага на специфічних рисах її поезій, на поетичній мові, «замилуванні» поетеси буденними речами, на її переконаності в тому, що навіть найбуденніші речі у світі є надзвичайними.

Ключові слова: Віслава Шимборська, світ, інтелектуальна поезія.

W artykule omówiono drogę życiową i twórczą znanej poetki polskiej, laureatki Nagrody Nobla Wisławy Szymborskiej. Uwagę skupiono zwłaszcza na cechach jej poezji, języku poetyckim, «podziwianiu» przez poetkę spraw codziennych, na jej przekonaniu o tym, że nawet najbardziej przyziemne rzeczy na świecie są niezwykłe.

Słowa kluczowe: Wisława Szymborska, intelektualny świat poezji.

The article deals with the life and career of the famous Polish poet, Nobel Prize laureate Szymborska Wisława. The attention to specific features of her poetry, the poetic language, «admiration» poetess everyday things on her belief that even the most mundane things in the world is extraordinary.

Keywords: Wisława Szymborska, a world intellectual poetry.

Віславу Шимборську нерозривно пов'язують із найвидатнішими представниками сучасної польської літератури. Зокрема автори англomовної антології польської літератури середини 1990-х називають її найвидатнішою серед поетів Польщі. У 1996 році вона стала лауреатом Нобелівської премії.

Шимборська почала публікуватися із середини 40-х років. Перший її вірш під назвою «Шукаю слова» було надруковано в тижневому літературному додатку до краківського видання «Газета польська» 14 березня 1945 р. Цей твір, ще далекий від рівня її зрілої творчості, щиро відображав досвід покоління війни, а також повоєнні настрої і відчуття. У вірші Шимборська ділить час на темне «вчора» і сповнене надії «сьогодні», звертається до топіки війни-знищення і топіки будівництва. Редактори додатка до «Газети польської» А. Влодек і Т. Єнчалик скоротили й дещо переробили вірш, змінивши також і його початкову назву. Сама поетеса про свій дебют писала: «Це було моє перше літературне середовище, саме тут уперте я серйозно замислилася про поезію».

Стиль ранніх творів поетеси є традиційно реалістичним, частково соцреалістичним. Її ранні твори присвячені темам армії, війни, батьківщини. Так, у вірші «Усмішки» поетеса іронізує з приводу завжди обов'язкових штучних усмішок державних діячів. Людське братерство, як мріють утопісти, покріє світ усмішкою достатку.

Смутні настрої відчуваються у багатьох віршах В. Шимборської 50-х років. Її покоління багато пережило, бачило своїми очима Другу світову війну, в результаті якої Польща втратила 6 мільйонів громадян. «Наш військовий трофей — пізнання світу» (цей рядок, що став афоризмом, походить із вірша «Колись ми знали світ...»), написаного в 1945 році. Через десять років Шимборська заперечить його у вірші «Обдумую цей світ, видання друге, виправлене». А ще через 35 років результати роздумів про долю світу будуть сформульовані у збірці «Кінець і початок»:

Сам собою порядок не встановиться.

Хтось повинен розчистити завали на узбіччя доріг, щоб могли проїхати вози, повні трупів.

У 1956 році в Польщі почалися робочі демонстрації протесту, що зумовило необхідність здійснення відповідних реформ у державі й партії. Новим президентом Польщі став Владислав Гомулка. Його час вважається польською «відлигою» для поетів. Тоді й виходить третя книжка віршів Шимборської, яка принесла їй надзвичайну популярність, — «Волання до Єті» (1957), а також четверта збірка «Сіль» (1962). Ці книжки стали переломними для творчості поетеси. Перші дві збірки сама В. Шимборська згодом назвала невдалими. Поезія В. Шимборської набула прямо протилежних конотацій: з'являється скептицизм, який авторка пом'якшує іронією, грою слів,

шаржем, а розмовно-довірлива інтонація робить вірші зрозумілими широкій аудиторії.

Песимізм, просочившись одного разу, залишиться у її творах назавжди: пам'ять про війну стерти неможливо, як і розчарування в цивілізації, що породила нацизм, зброю масового знищення, Освенцім і Хіросіму. Але все минає, забувається, і в цьому — основа світового ладу. Життя поступається тим, хто «зовсім нічого не пам'ятає». Тому В. Шимборська у творах часто пропонує кілька версій минулих подій.

Громадянську й так звану «військову» лірику В. Шимборської, що характерна для її перших збірок, часто пов'язують з ім'ям іншого польською письменника — В. Броневського. Наприклад, у вірші «Лист Едварда Дембовського до батька» герой заради ідейних переконань, прогресивної суспільної діяльності раз і назавжди пориває з консервативним родинним оточенням. Цей поетичний образ В. Шимборської є логічним продовженням ряду поетичних портретів (історичних біографій), створених В. Броневським («На смерть революціонера», «Елегія на смерть Людвіга Варинського», «Розповідь про життя й смерть Кароля-Вальтера Сверчевського — робітника й генерала»).

Велику увагу критиків привертає й узагальнений, натхненно-піднесений образ сучасника, створений польською письменницею у вірші «Пісня про любов до рідної землі», й урочисто-емоційні слова з цього ж вірша про нерозривність зв'язку її творчого життя із суспільним життям та боротьбою соціалістичної батьківщини. Поетеса не хоче бути «деревом трухлявим», позбавленим міцного коріння в рідному ґрунті, або «птахом бездомним і безкрилим». Навпаки, своє мистецьке покликання, силу свого художнього слова вона розглядає як знаряддя і зброю, здатну, за висловом Броневського, «і вбивати, і відроджувати».

У ранніх віршах В. Шимборської (подібно до поезій-трнів Броневського, присвячених його передчасно померлій дружині — в'язню фашистських концтаборів) часто фігурує трагічний образ її сучасника — жертви страхітливих випробувань Другої світової війни. Він може виступати як лірично-індивідуалізований — у вірші «Мій загиблий, мій любий, що порохом став...», де ліричний герой приходиться у спогади як живий, «із тінню листя на обличчі, з морською мушлею в руці, через невідомі простори, через провалля й пустелі, через морок усесвіту, що розстелився

між ними назавжди. Б'ється в нього прострелене серце, зривається з волосся свіжий вітер».

Найчастіше ж — це узагальнений образ (вірш «Табір голодної смерті під Яслем») тих, що загинули безслідно, а мали право й надію на життя: порожня колиска; розкритий буквар; сходи, що ведуть у пустку; серп, що жне хліб, який колоситься тільки уві сні. Ніби продовженням цього вірша є поезія-роздум «Реабілітація», де йдеться про те, що ті, хто помер, відійшли з життя раз і назавжди, вони існують тільки доти, доки живуть у людській пам'яті, а це «ненадійна валюта», бо щодня хто-небудь втрачає так свою вічність. Зрадники вмирають разом зі своїми іменами, а ті, що були достойними людьми, встають — камінь за каменем, грудка за грудкою — з тієї землі, часткою якої вони вже стали, виходять із мовчання, повертаються до своїх імен, до народної пам'яті, до звуків і барв.

Серед віршів Шимборської, що належать до перших двох збірок, є й прямі звернення до актуальної на той час проблематики, до гострої публіцистичної лірики, скажімо, вірш «З Кореї», де конкретні враження від певних суспільно-історичних подій і явищ стають приводом для ширших громадсько-філософських узагальнень і де помітним стає поєднання пристрасної емоційності, афористичності вислову з прямою інвективою на адресу ворога:

В травні сорок п'ятого року надто рано я забула про ненависть, умістивши її серед реквізитів минулих жахів, неслави, горя.

Зараз знову вона закипає, мені жар її буде потрібний.

А завдячую ним і тобі, полковнику, жартівник мерзенний!

Вагоме місце у творах поетеси посідає проблема взаємин митця й суспільства, митця й читача, яку вона розв'язує в зовні «легкій», навіть іронічній формі, за якою, проте, прихована глибока авторська схвильованість тим, як впливає, і чи впливає взагалі, її творчість на сучасне суспільство, якою є виховна місія поезії. Так у вірші «Авторський вечір» Шимборська з іронією говорить про стосунки поета й публіки. Як стверджує її лірична героїня, авторський вечір поетеси — це не змагання з боксу, яке відвідують завжди і за будь-якої погоди. Якщо ж до неї прийшли сьогодні родичі й друзі, то це усі, на кого можна розраховувати, там більше, що надворі йде дощ.

Усього у В. Шимборської вийшло шістнадцять збірок. До основних і найбільш

відомих належать «Воляння до Єті» (1957), «101 вірш» (1966), «Вибрані поезії» (1967), «Велике число» (1976), «Люди на мосту» (1986), «Кінець і початок» (1993), «Сто віршів — сто розрад» (1997), «Мить» (2003).

Поезія В. Шимборської високо оцінюється не лише більшістю читачів, а й провідними польськими та зарубіжними критиками. Так, Ч. Мілош підкреслював свого часу, що немає іншої такої поезії, в якій «настільки влучно поєднані зміст і стилістичні засоби», а сцени добре відомої повсякденності у віршах постеси він називає шансом упізнати себе в цих віршах «як істот, споріднених між собою, але з окремою в кожного суб'єктивністю, ніби взятою в дужки».

Творчість В. Шимборської не належить до «лінгвістичного» нурту — для неї характерні ясність слова і точність висловлення. У своїх творах Шимборська ніколи не нав'язує власної думки, навпаки, змушує читача самостійно шукати можливі інтерпретації написаного, робити свої власні висновки з того, що вдалося помітити й передати у слові. Її погляд на речі, на життя попередників і наступників можна назвати трансцендентним, адже візійність ліричного суб'єкта часто перебуває за межами часу й простору. Уява письменниці скерована до людства в контексті цілого космосу, спрямована на відкриття — але не пояснення — нерозгаданих таємниць буття. Поетична мова Шимборської підпорядкована висловленню філософського змісту через повсякденні реалії, зберігаючи при цьому свою природність. Не один дослідник звернув увагу на «замилування» поетеси буденними речами, на її переконаність у тому, що навіть найбуденніші речі у світі є надзвичайними. Питання і сумніви у вірші Шимборської є тим інструментом, за допомогою якого авторка здійснює філософсько-поетичні відкриття й знахідки. Письменниця впевнена, що для людини інтелектуально-метафізичний пошук істини важливіший, ніж сама істина. Ілюстрацією такого світосприйняття може бути вірш «Утопія», де змодельовано експериментальні обставини, втілені в образі ідеального острова. На ньому все стає зрозумілим, очевидним, тут можна осягнути сенс життя, панують непохитні переконання й торжествує усім відкрита, доступна і непорушна істина. Однак, незважаючи на ці «принади», острів пустельний. На його берегах, як дізнаємося, видно людські сліди, що ведуть лише в один бік — до моря, тобто у вир невідомого та незвіданого. У поезіях Шимбор-

ської людина є слабкою істотою, не дуже схожою на позитивістські ідеали людини-господаря природи — вона підлягає законам біології і неминучості історії, відчуженню й власній нереалізованості, нездійсненності мрій, приречена на непорозуміння з іншими, схильна постійно помилятися й шукати.

У 1957 році збірка «Воляння до Єті» стала так званим «другим дебютом» Шимборської. У цій збірці ще траплялися вірші, наповнені повоєнним гнівом («Ще»), але вже змінився характер і зміст запитань, які поетеса адресувала і собі, й читачам. У збірці домінує антропологічна перспектива. Єті — снігова людина, до якої звертається Шимборська — чужий жорстокому, підступному, зіпсованому всім ходом історії світу людей. Саме у віршах, написаних у цей період, постають чи не найголовніші питання творчих пошуків поетеси: проблема «інобуття», тобто буття істот, фактів, явищ, можливо, навіть цілих світів, що перебувають поза розумінням людей. Герої інших світів викликають інтерес поетеси ще й тому, що вони мають власне світобачення і власну думку про світ людей. Для письменниці такі істоти з інших світів не є нижчими, як прийнято вважати, — навпаки, вони не «забруднені цивілізацією», а тому вищі, досконаліші від її сучасників. Замість непримирених чорно-білих контрастів постеса обирає «незліченні відтінки сірого кольору» («До арки»). Парадоксальність, прозорість мови, позбавлена «красивостей» і фальшивої поетизації є тим мистецьким арсеналом, за допомогою якого вдається уникнути моралізаторства. Проте гра Шимборської з текстами культури не є такою простою, як може здатися на перший погляд. У наявних інтерпретаціях її поетичної мови виразно окреслено вихід за межі теми або й стилю того чи іншого твору. Поетеса охоче користується свідченнями життя, прихованими в готових візерунках творів мистецтва.

Використовуючи мову живопису, Шимборська у «Жінках Рубенса» говорить про стилістичну ідентифікацію з певною картиною та епохою, коли наслідування поетики бароко наближує полотно фламандського художника до читачів свого вірша, а також провокує професійних критиків на належну оцінку твору. У поезії Віслави Шимборської можна віднайти безліч рис, притаманних бароковому мистецтву. Стосовно «Жінок Рубенса» можна говорити про метафоричне плетиво, яке складається з окремих аналогій та асоціацій, а також про непередбачуваний, несподіваний фінал. Вона

описує силу намальованої жіночності, втіленої в жіночих портретах.

В іншому вірші цієї збірки, «Колоратура», Шимборська постає перед нами як неперевершений майстер поетичної форми. Образ вокальної віртуозності оперної співачки вона перетворює на демонстрацію власної майстерності в оперуванні словом (подібно до поеми Ю. Словацького «Беньовський»): влучно застосовує звукову інструментацію, мовний жарт, гротескову драматизацію.

У наступних збірках мистецька рефлексія і конотації з'являтимуться знову, а іронія стане надзвичайно характерним для Шимборської прийомом, методологією препарування дійсності. Змістом її лірики завжди є «становище людини» в онтологічному й біологічному сенсах, взаємини людини й світу — у їхніх емоційних, філософських і моральних вимірах.

Іронія в Шимборській грає першорядну роль відсторонення, яке дозволяє поглянути на явище незвично. І хоча іронія як продукт інтелектуального критицизму та у складення протилежністю і контрсилою для стихійно-емоційної реакції на дійсність, притаманну багатьом поетам, вона у Шимборській аж ніяк не виключає можливості почуттєвого сприйняття. Мало того, іронія виступає необхідним складником емоційної реакції, складного процесу плідного контакту з читачем, що робить можливим так званий подвійний погляд — від себе і на себе.

Прийом подвійного погляду набуває особливої виразності й сили в любовній ліриці, як, наприклад, у вірші «При вині». Цей текст має характерну для Шимборської архітектоніку: між початковим і кінцевим елементами структури, що становлять простір інтелектуальної рефлексії, перебуває опис досвіду любовної «ілюзії», котра, проте, так само не втрачає подвійності погляду, рефлексивності. Особливість цієї лірики полягає в тому, що твір, який постає як наслідок холодної інтелектуальної оцінки любовного переживання, ні на мить не втрачає реального відчуття того досвіду — палкого самозабуття й любовного захвату.

Саме в цій збірці Шимборська до краю загострює питання людської екзистенції у стані відчуження. Антропологічна кондиція визначила людині бути «виродком» природи, аутсайдером: розум витягнув її «з середини виду», але назавжди лишив у суворих рамках її власного тіла. Людське тіло, за природною шкалою, є найбільш недолугим і недосконалим

серед тіл усіх створінь (адже людина позбавлена як міцних пазурів чи ікол, так і розвинених чуттів), що дозволяє їй повною мірою відчувати «негативні» аспекти тілесності (біль, страх, старість, смерть). Проте вона має й іншу, суто людську природу — і ця друга «необмежена» природа змушує її до безнастанного переборення власної фізичної недосконалості, до побудови «ідеальних» світів людського розуму. В цьому полягає людське «єство» (вірш «Автотомія» — латинський термін, що означає самоподіл) — здатність ділити себе на «тіло» і «поезію».

Філософські й антропологічні питання, які Шимборська ставить у кожному своєму творі, продовжують залишатися такими, що межують нерідко з парадоксом. Як здається, Шимборська намагається показати цим іще одну неперехідну істину: буття не можна пояснити раціонально. Воно може викликати лише безкінечний подив, але його сутність так і залишиться для нас таємницею. Ця істина стосується також і мистецтва. Лише у творах мистецтва, у штучно створеному світі — людиною для людей — можна відступити від законів біології чи історії, від незмінних законів смерті й забуття. Художній світ, який творить митець — письменник чи художник — є кращим, ідеалізованим, «людським», а в ньому замало спільного з об'єктивним життям із усіма його стражданнями. Такий твір є «смертної руки відомстою».

Наприкінці 1960-х років кожна чергова поезія чи збірка Шимборської ставали поетичною подією. «Всяк випадок» 1972 року дозволив критикам назавжди приписати поетесі філософсько-інтелектуальний характер і метафізичність творчості; список «наївних» запитань поповнився пошуками рушійної сили подій: чим є необхідність, а чим випадок, що або хто керує долею людини — всі ці запитання з'являтимуться і згодом у віршах Шимборської, проте звучатимуть вони вже не так гостро. Поетеса вміло поєднує сократівський метод досягнення істини шляхом діалогу (в основі якого відома сентенція — «я знаю лише те, що я нічого не знаю») з цілком сучасним діапазоном філософської проблематики. Її вивірена манера ставити на перший погляд наївні питання ефективно спрямовується до досягнення істини шляхом раціонального «відстороненого» погляду та етичного інтелектуалізму, в якому кантівські імперативи апріорного розрізнення добра й зла ототожнюються з чеснотою, добром і щастям.

Парадоксальні висповіді віршів Шимборської будуються за таким принципом, що замість по-

дати розв'язок інтелектуальної дилеми й запропонувати чи підвести читача до певної відповіді, поетеса залишається на тих самих сократівських позиціях. Імілікованим залишається «не знаю». Характерним прикладом може бути вірш «Зачудування» зі збірки «Всяк випадок».

У деяких віршах зі збірок «Сміх та й годі», «Всяк випадок», «Велике число» поетеса зосереджується на нерозв'язній таємниці життя, на безкінечній кількості його форм. Наукові теорії появи й еволюції життя привідкривають цю таємницю лише частково. Природа повна див і парадоксів — адже вимирають величезні й могутні динозаври, натомість виживають малі й слабкі створіння («Скелет ящура», «Довгоп'ят»), але цю сліпу гру випадку, якою є природна еволюція, певним чином модифікує мудрість господаря землі — людини.

Поетеса Шимборської елітарна, витончена, сповнена як відкритих, так і прихованих асоціацій, що, у свою чергу, вимагає від читача знань чи не з усіх напрямів мистецтва та науки. Однак чільне місце у віршах поетеси належить взаємопроникненню текстів літератури, інтертекстуальності. Причому письменниця не обмежує себе у своїх пошуках, звертається до біблійних текстів, епосу Гомера, діалогів Платона, античної трагедії, до найбільш шанованого нею Монтеня, а також до творчості великих європейців — Данте, Шекспіра, Томаса Манна. Не оминає увагою і польських поетів — Міцкевича, Норвіда, Лесьмяна та ін. Зазвичай трапляються як прямі натяки чи аналогії, так і цікаві цитати й парафрази.

Поетеса звертається не лише до канонів високохудожньої, так би мовити, класичної літератури, а й до Біблії (твори «Переказ», «Дружина Лота»), до грецької міфології («Над Стік-

сом», «Хвилина у Трої», «Монолог Касандри»), до історичних джерел («Урок», «Розпочата оповідь»), до біографій відомих людей («Дім великої людини», «Певність», «Класик»). Проте чи не з найбільшим пієтетом авторка ставиться до творчості видатного англійця Вільма Шекспіра. Її вірш «Певність» починається таким звертанням:

Чекати доказу, що Море вже Велике вкратило й у богемський берег свого світу встигло розметати?

У жартівливій епітафії поетеса назвала себе «старомодною». Вибір певної культурної традиції на межі класицизму XVIII століття і скептицизму, іронії століття XX визначають обличчя її поезії. Вірші відшліфовані, витончені, можна сказати, елегантні, стримані й позбавлені пишномовності. У них приваблює розмовна, довірлива інтонація, «живі» фразеологізми, реалії повсякденного життя, які часом зростають до масштабів справді космічних (як і в іншого краківського мислителя С. Лема).

Для поезії В. Шимборської властиве своєрідне поєднання реалізму, зображення явищ природи в первісному вигляді і, водночас, їх дещо фантастичної персоніфікації, бурхливих почуттів, прагнення до містики, якогось космічного зв'язку подій, їх невлімової «внутрішньої сутності». Намагаючись якнай докладніше зрозуміти світ і якнайсерйозніше висловлюючись про нього, Шимборська пише свої поезії лише тоді, коли їй є про що сказати. Адже за своє творче життя вона написала близько 220 віршів (близько 4–5 віршів на рік). Її поезія завжди наповнена глибоким філософським сенсом, дотепністю, гумором, і ці, такі важливі для її творчості аспекти, ніколи не конфліктують між собою. Навпаки, жартівлива форма часто, хай і парадоксально, але додає ваги сумним думкам письменниці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 1. Ewa i Stanisław Krajscy. Dwie twarze Wisławy Szymborskiej: Wydawnictwo św. Tomasza w Akwimu / Ewa i Stanisław Krajscy. — Warszawa, 1996. — 140 s.
2. 2. Kwiatkowski J. Wisława Szymborska / J. Kwiatkowski // Radość czytania Szymborskiej. — Kraków : «Znak», 1996. — 85 s.

3. 3. Majda J. Świat poetycki Wisławy Szymborskiej / Jan Majda. — Kraków, 1996. — S. 23.

4. 4. Miłosz Cz. Poezja jako świadomość: Radość czytania Szymborskiej / Czesław Miłosz. — Kraków : «Znak», 1996. — 379 s.

5. 5. Wójcik T. Pisarze polscy XX wieku: Sylwetki / T. Wójcik. — Warszawa, 1995. — 138 s.